

СЕЋАЊЕ ДРАГОЉУБА С. ИЛИЋА
НА ЈОВАНА ДУЧИЋА

Институт за књижевност
и уметност, Београд

Апстракт: У раду се доноси сећање на Јована Дучића на основу сачуваних мемоара српског и југословенског политичара, дипломате, публицисте и адвоката Драгољуба С. Илића. Мемоари су похрањени у Архиву Србије и представљају упечатљив извор за културолошка сагледавања живота и рада многих протагониста српске књижевне сцене са почетка XX века.

Кључне речи: мемоарска грађа, књижевна историја, дипломатија, поезија

Мемоарска грађа представља један од прворазредних извора за проучавање културолошких прилика и књижевноисторијских чињеница у оквиру неког одсека времена. Ови ресурси темеље се на субјективном исказу аутора (творца грађе), што је и њихова главна карактеристика. Казивања су ограниченог домета, и то у мери у којој су видик и сазнања аутора били ограничени и укључени у историјске догађаје. Класни, национални, политички, идеолошки и социолошки однос аутора сећања према догађајима и личностима о којима се то сећање дели знатно је израженији него у другим примарним историјским изворима. На садржај и веродостојност казивања у доброј мери утичу време протекло од догађаја до бележења ауторовог сећања, затим под којим околностима и у којој доби живота аутор пружа сећање, меморија и моћ опсервације, валоризација догађаја – издвајање битног од небитног, положај и дужности аутора из времена за које се даје сећање, способност аутора да превазиђе повлађујући однос према догађајима и личностима, његова спремност да објективно казује без обзира на свој положај, место и улогу у догађајима о којима говори и расуђује с временске дистанце. Значај мемоарских извора је непорецив и несагледив јер често попуњава празнине архивске грађе и документарног материјала доприносећи потпунијем сагледавању историјских прилика, узрока, околности и последица различитих догађаја. Подразумева се да мемоарској грађи, као и сваком документарном извору, треба приступити критички. Свеобухватност и објективност података садржаних у сачуваној грађи може зависити од више међусобно повезаних друштвених, политичких и субјективних чинилаца. Најважнији су они везани за творца документа, односно аутора који директно ути-

че на приказ (стварне) слике и потпуног описа друштвених збивања и догађаја. Зато је врло важно ко је аутор, о коме или чему он пише, који је циљ писања, у каквим историјским околностима пише, да ли је у тренутку збивања био у стању да опише стварно стање ствари, је ли био непосредни учесник збивања или преноси информације трећег лица, да ли је користио све релевантне податке приликом израде своје информације, да ли је проверио податке и, коначно, у којој мери је био у стању да објективно представи стварну слику. Овим критеријумима треба додати и друге који су уско везани за творца грађе: степен образовања, ниво опште културе и способност опсервације и конструктивног критиковања.

Кад је реч о књижевноисторијској вредности мемоарске грађе, досад је у средишту интересовања углавном била мемоарска грађа коју су стварали сами књижевници. Међутим, иако прилично занемарена, ништа мање није значајна мемоарска грађа њихових савременика и истакнутих појединаца који се нису понајпре бавили књижевним радом (државници, политичари, дипломате, публицисти), али су у својим сећањима оставили трага о нашим најзначајнијим писцима и књижевном животу свог времена. Ова грађа представља опсежан материјал и полазиште најпре за културолошка сагледавања живота и рада наших историчара и књижевника, а затим и за вредновање окружења у коме су живели и стварали.

У раду се доноси субјективно сећање на нашег великог песника Јована Дучића, настало из пера човека који није био књижевник већ истакнути политичар, дипломата, публициста и адвокат. Реч је о Драгољубу С.¹ Илићу, чији се мемоарски списи чувају у његовом личном фонду у Архиву Србије.² О његовом животу није много писано. Кратка биографија расветљена је захваљујући напорима вишег архивисте Мирољуба Јовановића из Архива Србије и архивског саветника др Александра Савића из Историјског архива Ужице, приређивача издања *Сећања Драгољуба С. Илића*, у којима је у седам поглавља изнето сећање на друштвени и политички живот Ужичана крајем XIX и почетком XX века.³ Илић је рођен у Ужицу 28. фебруара 1884. године, где је завршио основну школу. Касније школовање, укључујући и високо образовање, стиче у Београду. За време студија издржавао се тако што је објављивао прилоге у листу *Огјек* (1904–1915), а током живота био је уредник, сарадник или дописник политичких и сатиричних текстова више важних листова попут

1 Драгољубов отац звао се Сретен.

2 Комплетни мемоарски записи чувају се под називом *Збирка Драгољуба С. Илића 1898–1964*. Ову заоставштину даровала је Архиву Србије његова супруга Косара Д. Илић, 5. јуна 1980. године (АС 01 бр. 507/80) с намером да се образује његов лични фонд (Савић, Јовановић 2013: 8).

3 О Драгољубу Илићу видети и у: Драгољуб Јовановић, *Медаљони II*, Службени гласник, Београд, 2008, 564.

*Вардара, Рейублике и Књижевних новина. У Рейублици је објављивао и уређивао под псеудонимима Тешан Подрујковић и Доколичар.*⁴

Посебно је упечатљиво Илићево сећање на Јована Дучића из времена пре Првог светског рата, кад је Дучић, после конзуларне службе у Софији, прешао на рад у српско посланство у Атини, где се већ налазио Илић. Драгољуб Илић је, наиме, уочи Првог светског рата и током њега био заменик посланика (а касније и посланик) у Првом конзуларном представништву (посланству) у Атини. Но, 1917. године, после Солунског процеса и суђења Апису и другим официрима и члановима Црне руке, с којима је Илић био близак, пао је у немилост и морао да оде на Крф.⁵ Након Првог светског рата, 1919. године, Илића враћају у државну службу, прво као секретара Министарства саобраћаја, затим једну годину касније као секретара Министарства иностраних дела и шефа Кабинета председника владе. Отпуштен је из државне службе 1920. јер је био један од потписника и симпатизера новоосноване (Југословенске) републиканске (демократске) странке⁶, те се све до 1941. бавио само адвокатуром. После Другог светског рата поново учествује у политичком животу Србије, сада као посланик Уставотворне скупштине Федеративне Народне Републике Југославије.⁷ Преминуо је 17. августа 1964. године.

У Илићевим мемоарима спомињу се многи значајни протагонисти српске књижевне сцене с краја XIX и прве половине XX века, међу којима су Владислав Петковић Дис, Јован Скерлић, Брана Цветковић, Радоје Домановић, Бранислав Нушић, Миле Павловић Крпа, Милан Ракић, Јанко Веселиновић, Милорад Петровић Сељанчица, Бранко Лазаревић, Андрија Лојаница, Милутин Бојић и многи други. „Ја сам се доста дружио с младим књижевницима-почетницима: Симом Пандуровићем, Владом Станимировићем, Владиславом Петковићем-Дисом; нису ми далеко били ни старији: Домановић и Бора Станковић, а сам пак Веља Рајић био ми је близак већ и по томе што је сарађивао у „Одјеку“, у коме сам и ја почео своју новинарску каријеру (ДИ-51).

Илићеви мемоари датирају из педесетих и шездесетих година XX века (1958–1964), кад се, између осталог, сећа и младог Дучића на

4 Други псеудоними били су *Свиђић*, *Милон*, *Дрил* (Савић, Јовановић 2013: 7). Уређивао је популарну рубрику „Доколице“ („На доколици“). Неки од ових текстова су сачувани у његовим мемоарским списима.

5 Његово име било је на списку чланова организације „Уједињење или смрт“. Илић пише како је отпуштен из службе „са женом у страном свету, без средстава“, те је био принуђен да отпутује на Крф (ДИ-1).

6 Један од оснивача био је и Јаша Продановић – политичар, књижевник и публициста. Важно је истаћи да је Косара Д. Илић била сестра Персе Продановић, супруге Јаше Продановића. Драгољуб и Јаша су били у изузетно добрим односима све до краја Јашиног живота 1948. године.

7 Због свог републиканског уверења, Илић и Продановић 1945. године улазе у „комунистичку скупштину“ (ДИ-12).

почетку чиновничке и књижевничке каријере. Дучић је на „божанском тлу“ атинском, како бележи, службовао уз шефа српске мисије, посланика Живојина Балугџића, као први секретар посланства.

Драгољуб С. Илић говори о догађајима везаним за политику и јавно деловање, али и о Дучићевом карактеру и његовим поступцима. Он није био Дучићев близак пријатељ, али је као његов надређени проводио много времена са њим. Био је публициста по занимању и мада се није бавио књижевношћу, разумевао је књижевнике и волео књижевност. Међутим, о Дучићу пре свега суди као о чиновнику, и то лошем, површном и лењом, повлашћеном због свог херцеговачког порекла. Занимљиво је истаћи да Илић наводи у више наврата како је Дучић увек одбијао да говори о својим годинама, родном месту, образовању и често би се срддио ако би се повела полемика о томе. Судаћи према Илићевим записима, Дучић једино што је поседовао јесте таленат који га је ипак понекад изневеравао јер се, како Илић наводи, осећало његово скромно, сиромашно, провинцијско порекло: „Ничега продубљеног, студиозног није имао [...] и сви његови написи, сјајни и блистави у стилу и изразу, одају ту његову слабост – површност“ (ДИ-8, 1963: 2). Треба поново нагласити да је Илић писао своје мемоаре чак пола века касније и узети у обзир временску дистанцу као веома значајан чинилац приликом анализе ових записа. Он у својим мемоарима, као задрти Србијанац, често веома оштро пише о Херцеговцима и Црногорцима, као о дивљацима који су након 1945. године донели комунизам у Србију. Овакав став он, међутим, у време о коме прича није имао, што у једном другом сећању, на Јована Ђоновића, датираном 5. маја 1963. године, и сам каже: „Варао сам се, признајем, доста пута у Црногорцима. Много сам с њима и Херцеговцима друговао у Ужицу, које је било њихово прибежиште, и пролазна етапа на путу за Београд и даље, и у Београду, којих је он био пун и препун. И вазда им праштао за многа њихова непочинства. Сиротиња су, а сиротињи се прашта много штошта – против воље и против логике [...] Из мене, данас, говори, признајем, раздражење, што су од ове земље направили своју прђију и што се у њој понашају као прави зулумћари. Дотле, до последњих њихових непочинстава, много сам им праштао. Данас им ништа не праштам“ (ДИ-24). Зато се и сећања на Дучића морају узети с опрезом и мора им се критички приступити. Но, треба рећи да се та сећања у много чему подударају са сећањима других Дучићевих савременика и познаника, што се може показати компаративном анализом њихових мемоарских записа.⁸ У сваком случају, сматрамо да ово сећање Драгољуба С. Илића на Јована Дучића, које се чува

⁸ Једну такву анализу, која показује сличне утиске које су о Дучићу стекли Драгољуб Илић и Милан Јовановић Стоимировић, видети у: Бојан Ђорђевић, „Књижевноисторијски потенцијал мемоарске грађе“, *Бидлиоинфо: зборник радова*, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 2017, 65–73.

у Архиву Србије под сигнатуром ДИ-8, може послужити многим књижевноисторијским изучавањима. Из тог разлога га доносимо у изворном облику (машинопис), без накнадних интервенција.

О Јовану Дучићу

О Дучићу сам писао на више наврата, у вези с разним згодима, које су се одигравале за време нашег заједничког живота у Атини, у време Првог светског рата. Он је тамо доспео, чини ми се из Софије, која му је била прво место службовања по завршеним студијама.⁹ Атина му је била друго место, у коме се он био прилично одомаћио, и где је имао много познатика. Он сам је био врло комуникативан, и лако је склапао везе и познанства и до доласка Богдана Раденковића¹⁰ био први секретар Посланства. Са доласком Богдановим он је потиснут на друго место – што му, као изванредно амбициозном – није ни мало годило. Али је он према Богдану имао великог респекта, и признавао му његове велике заслуге, као националном раднику. Иначе, он никоме ништа није признавао, све је омаловажавао, све багателисао. Себе је узимао као мерило свему: изнад њега није било никога. Све што је српски народ дао, бар у новије време – то је био он.

Кад споменух његове студије, морам поменути и две ствари, о којима је он нерадо говорио: о његовом школовању и његовим годинама. О свом школовању никад није говорио и није му било пријатно, да му о томе ико ишта спомене. Стога су се сви клонили, да о томе поведу разговор. Мени се пак чини, да сем Учитељске школе, он није имао никакве друге дипломе. Знам извесно то – од Мила Крпе,¹¹ који је нашим питомцима из српских крајева ван Србије слао, по Пашићевом упуту, сваког месеца њихове стипендије за школовање на страни – да се Пашић, као министар спољних послова, жалио, кад му је једном приликом поменуто, да Дучића натера да сврши школу или да му прекине стипендију, – одговорио: „Јест, па да на мене скоче сви самосталци!“ Дучић није припадао ниједној политичкој партији у Србији, али како су се за њим заносили људи око „Дневног листа“ и Скерлића, Пашић га је стрпао међу самосталце, млађу групу око Скерлића, Грола, Куманудија и др. Тако је Дучић

9 Прво место Дучићевог службовања је, заправо, био Истанбул, али је ту остао само неколико месеци.

10 Богдан Раденковић (1874–1917), организатор српских четника у Македонији током турске владавине, и оснивач Српске демократске лиге, био је и један од оснивача организације Црна рука. Краће време радио је у српском посланству у Атини, и на то време реферира Драгољуб Илић. Било му је суђено на Солунском процесу и током истраге умро је у затвору.

11 Миле Павловић Крпа (1865–1957) био је истакнути национални радник, књижевник, публициста, и пријатељ већине истакнутих српских књижевника и уметника.

остао „на студијама“ више година, интересујући се за све, од жене до литературе, али сумњам да је имао дипломе са Универзитета, било онога у Женеви или у Паризу. Каква разлика у том погледу између њега и Скерлића! Док је Скерлић свршио Велику Школу, која је у то време претстављала Универзитет, па потом отишао у Лозану гда је и докторирао, Дучића никакве школе ни дипломе нису интересовале. Он је сав запливао у литерални свет и литерална струјања тога времена, у Женеви и у Паризу, али за стицање уредног школовања и дипломе није се старао. Он је пожудно упијао у душу све, што се у књижевном свету онога времена око њега дешавало али систематских студија није вршио као на пр. Ракић, који је сва књижевна струјања будно пратио и о књижевности био у стању да дискутује, као прави ерудит. Дучић ничега продубљеног, студиозног није имао. Њему је његов велики таленат био накнада за све. Он му је био извор свега и задовољавао све његове амбиције. Стога је он мало читао и то овлаш, и сви његови написи, сјајни и блистави у стилу и изразу, одају ту његову слабост – површност. Она је као сјајан лак, којим су превучена сва његова дела. Све би то говорило у прилог схватања, да он није имао уредне школске спреме. Не мислим озбиљно, да је она преко потребна безусловно било за чиновничку каријеру, било за књижевну, али се њен недостатак опажа, штрчи често упадљиво, или пада у очи при студиозном истраживању.

Ја то само узгред помињем. У оно време школске квалификације биле су неопходан услов за нормалну каријеру у служби. Да се то десило данас, на то нико не би ни главе осврнуо. Али у оно доба, кад се без уредне дипломе није могла правити каријера, чуди ме, да је Пашић прешао преко тога. По владајућем закону, чиновничку (указну) каријеру није могао правити службеник, без дипломе о уредним, завршеним универзитетским студијама. То је био формални, законски атрибут, који се није могао заобићи. Али Пашић је умео некад бити широкогруд, и затворити очи пред много којечим, што увек није било у складу са законом.

Дучић је умео заобићи и једну другу законску препреку. При отпочињању чиновничке каријере сваки је дужан био поднети документа о своме школовању – школским квалификацијама, као и – поред другога, своју крштеницу, венчаницу (ако је жењен) и др. Чиновничким, такозваним пензионим фондом руковала је тада Управа Фондова, која се доцније претворила у Хипотекарну Банку. Дучићу је ова установа безброј пута тражила крштеницу, јер је она била основа за стицање пензионих права. Дучић би са циничним осмехом причао, кад би се повела реч о његовим годинама, како њега ни Управа Фондова није била у стању натерати, да открије своје године, а камоли ће то учинити нама, који беспослено чепркамо по туђем буњишту.

Био је болесно осетљив у питању година, више него икаква уседелица. Формално је био несрећан, кад би се повео говор о годинама. То је било познато свим његовим пријатељима, па су понекад уживали да га наједе. Ни Влада Ђоровић, Мостарац, није био у стању да му ишчепрка крштеницу, али је, како ми је после првог светског рата сам причао, успео, да помоћу неких других података, установи, разуме се приближно, годину Дучићевог рођења. И по тој рачуници, Дучић је 1916. год. могао имати око 48 година, што би значило, да је рођен око 1870. год.

За толике године његово понашање чинило се неозбиљно и ветропирасто. Његове, пак, године није одавао његов горштакчи стас и појава. Изгледао је личит и снажан. Сам нам је признавао, да је свако јутро, пошто би се дигао, ишао у купатило, а после по пола часа радио гимнастику, да би, како вели, одржао физичку кондицију. После би доручковао, и иза тога долазио у канцеларију. Балугџић¹² је то толеришао, а ни ми му нисмо чинили замерке. Сав посао око састављања извештаја Балугџић је узимао на себе, управо, тај посао није никоме поверавао, а сву бригу око шифрирања и отшиљања извештаја, примио сам ја на себе. Понекад ми је помагао Богдан, док је још био здрав, а најчешће [бисмо] узели неко лице ван Посланства, да пише шифре, добровољно, које сам ја сипао као из рукава. Кад би се радило о изградњи ноте на француском језику, онда би тај посао преузео Богдан. Он је био изванредан зналац француског језика, да му није било наћи пара у целом ресору министарства спољних послова, као и за више других источних језика. Балугџић, иако је провео у иностранству више година, и говорио врло течно француски и немачки, није био у стању сам написати тачно једну ноту. Исто тако и Дучић, који је располагао фином фразом, на француском и италијанском језику – које је говорио курантно, као матерњи језик, није се усуђивао узети израду ноте, због тога, што је грешио чак и у ортографији.

Тако је он био ослобођен сваког посла у канцеларији. Стога је долазио на посао у пола десет или једанаест часова, па и то, да се који час осврне, а онда је одлазио код „Дарданела“.¹³ Ми му нисмо узимали за зло, што је тако неуредно долазио на „посао“, али ми је понекад истински било криво, што понекад није хтео чак ни да прочита послате извештаје. Кад сам био расположен и не тако претерано заузет, ја бих му укратко прочитао садржину извештаја. Иначе бих му тутнуо извештаје, па нека чита. Он би понекад прочитао извештаје, колико да буде у току, па би ми их брзо вратио, и отишао на своју свакодневну забаву код „Дарданела“ – кибицовање.

12 Живојин Балугџић (1868–1941) био је истакнути српски и југословенски дипломата. На посланичку дужност у Атини ступио је 1912. године, пошто је пре тога био секретар посланства у Истанбулу, те конзул у Битољу, Скопљу и Солуну.

13 Ресторан у Атини, где су се за време Првог светског рата окупљали Срби избегли из домовине или на служби у српском посланству.

Балугџић би писао извештаје новинарски – такав му је био и стил, али не сажето и кратко, него описно и развучено.¹⁴ У његовом извештају било је занимљивих саопштења и добрих опсервација, и у сваком случају били су интересантни. Али га је упропашћавала – проливиеност. И у том погледу, Дучић је имао право, што их је понекад читао летимице. И само министарство га је у неколико махова опомињало и препоручивало му, да буде краћи већ и по томе, што су његови издаци за телефонску службу много коштали министарство. Али је Балугџића било тешко од тога одучити, као и Дучића навићи, да бар чита депеше, ако ништа друго.

Насупрот Дучићу, Балугџић је био изванредно вредан. Долазио је рано ујутру, и пошто би се окупао у хладној води и лети и зими, пријањао је на посао. Кад бисмо ми редовно у девет часова долазили у Посланство, све је чекао готов њихов свакидашњи рад. Онда би он напуштао канцеларију и, формално, витлао по вароши. Могао си га срести свуда и на сваком месту. Његову лепу и симпатичну појаву, елегантно одевену и увек без зимског капута, са невеликом и проседом брадом, познавао је сваки Атињанин. Он је познавао цео свет, застајао и живахно рахговарао са многобројним познаницима. Личио је на вредну пчелу, која слеће са цвета на цвет. Пред подне свраћао је у канцеларију, и истоваривао свој товар. Све је носио у глави. Ујутру би сав материјал обрадио.

А Дучића је мрзело бар да прочита. Ми му нисмо на томе ни на другоје замерали. Мени је било познато, да је у српској државној штампарији било – још за времена Ђуре Јакшића – установљено место коректора, које је било чиста синекура. То је место било установљено за заслужне књижевне раднике, које их је ослобађало сваког посла и бриге за насушни хлеб, како би се могли посветити само свом књижевном послу. Та се бенефиција доцније проширила и на више других надлештава. Такву бенефицију уживао је после Јакшића Јанко Веселиновић. Такво место је било у позоришном одбору. Такву синекуру био је сам себи установио Радоје Домановић у министарству просвете (после 1903).¹⁵ Такву је синекуру уживао Павле Ранковић,¹⁶ а Иво Ђипико, откако је прешао у Србију, није ништа радио. Кад му је једном приликом Жика Рафаиловић¹⁷ при-

14 Исто овако карактерисао је Балугџићеве извештаје и Црњански у својим *Ембахадама*.

15 Овде Драгољуб С. Илић није сасвим прецизан. Наиме, Домановић после преврата 1903. године није био писар у Министарству просвете већ у Државном архиву, који је, додуше, био под ингеренцијом овог министарства.

16 Павле Ранковић био је минорни књижевник, а био је познат као власник и уредник политичког дневног листа *Звоно*, који је излазио у три наврата – од 1908. до 1911, од 1914. до 1915. и од 1923. до 1929. године. Између два светска рата имао је своју штампарију.

17 Живојин Жика Рафаиловић (1871–1953) био је официр, а доцније политичар. Истакао се као агент српске владе у Старој Србији и Македонији уочи Балканских ратова. Између два светска рата био је народни посланик, два пута министар, и најзад бан Вардарске бановине.

метио: „Да ли Ви, господине Ђипико, још штогод радите, до што само сваког првог дођете да примите плату?“ Иво Ђипико се обрнуо на пети, и рекао: „До виђења, господине министре!“ И после само сваког првог појављивао [се], да прими плату.

На тако нешто смо помишљали, кад се радило о Дуки: не тражи му нико да ради у канцеларији, само нек се посвети свом једином послу – своје књижевном стварању. Али чинило нам се, да ни у том погледу, Дука, како смо га од милоште звали, није ништа радио.

Ја управо и не знам кад би он и могао да ради. Јутром се ди-зао касно, долазио у канцеларију, осврнуо се у њој два-три часка, па онда одлазио у „Дарданеле“. После ручка одлазио на обавезни сист, па затим – лети – у Шалер, на купање, онда – касније – вечеравао, често сам, па затим одлазио поново у „Дарданеле“. За вечером често му је био гост један трговац из Београда – млађи човек – неки Радош Томић, у коме је нашао захвалан аудиторинум. Пошто њему – као дипломати – по његовом схватању – није одговарало друштво једног „трговчића“ – то га је он своје друштву код „Дарданела“ претставио као „секретара посланства“. У њему је Дучић нашао захвалног слушаоца, који му је правио друштво до дубоко у ноћ. Томић, који је уистину био добар човек, био је блажен, што је могао проводити време поред једног Дучића, па га је слушао, као први хришћани Јована Златоуста.

„Дарданеле“ су сачињавале управо две кафане, које су се налазиле једна наспрам друге, на врху главне атинске улице. Ту се скупљала атинска златна младеж од пет часова по подне на „фајф-оф-клок“ и остајала често до дубоко у ноћ. Кафана, у коју је Дучић редовно долазио, звала се „Мезон доре“.¹⁸ У њој је Дучић проводио по целе ноћи а често свраћао и пре подне. Ту се састајао са младим људима и женама, беспсленицима и нерадним, младим светом, који се ту састајао ради „кибицовања“ – парења очију – признатим и непризнатим литератима, који су побожно слушали његове бескрајне козерије, и примали се да на грчки преведу његове песме. После је те песме, отштампане у „Месаже д-Атен“ или коме другом грчком листу,¹⁹ делио својим познаницима, који су му проносили славу, или помоћу којих је заснивао своје љубави. Он је у тој кафани и по другим ресторанима, имао своје „мале“ којима се погледом удварао, често немајући никаквог присног односа, ни додиром с њима. Грчка жена, која на улици никад неће погледати мушкарца, у тим ресторанима врло је склона том кокетовању погледом, а није с раскида ни за ближе познанство. То је нека врста перверзије, својствена изузетно грчкој жени. Нису тамо „на истоку“ искључене ни друге врсте

¹⁸ „Maison d'ore“.

¹⁹ Овај податак веома је значајан јер помена о овим грчким преводима Дучићевих песама нема у досадашњим библиографијама.

перверзија. Довољно је само да се сетимо, да је античка Грчка била постојбина „платонске љубави“ а и „лезбијске“. Дучићеви партнери нису били често и његови вршњаци, али он је горштакчи изгледао, младалачки више него што је био по годинама, а и својом сјајном козеријском виртуозношћу могао је остати на висини и међу много млађим од себе. Он је поред свога песничког својства, могао импозитивати и својим дипломатским статусом.

Али кад је избила афера са женом једном грчког поморског официра – у којој није било ничег компромитујућег, сем неколико слика, исечених из новина, и неколико преписа његових песама, преведених на грчки, он се био страшно узортио. Кад је Балугџић успео да ту ствар смири, јер му је Дучић на часну реч дао уверавање, да између поменутих даме и њега није било ничега, мени је пала на памет једна друга афера, којој је била у своје време позорница Врање. О тој афери писала је београдска штампа, због чега он после није марио Београд. По среди је била љубав Дучића и жене једног инжењера из Врања.²⁰ Помињало се и неко дете.²¹ Било је много буке и осуде Дучића. Жена се развела од мужа. Пошто је узалуд настојавала да приволи Дучића, да је „као частан човек“ узме за жену, пошто ју је развео од мужа, кад у томе није успела, препуштена самој себи – отишла је у глумице.²² Доцније се удала за др. Владимира Дворниковића, професора Универзитета, и сад је удовица и живи врло повучено.²³ Како се пред Пашића, који је био познат као врло моралан – породични човек, Дучић тада одбранио, није ми тада било познато. Доцније сам слушао, да је добио уверење неког лекара, да је – импотентан, па да никако није могао бити отац детета, које му је стављано на терет.

Било како било, овај случај потсетио ме на случај врањског инжењера и на Дучићевог Паска Заде, са којим су били:

Сви мужеви добри
И све жене часне!

и чинило ми се, да Паско Заде није случајни лик Дучићеве поетске маште, него можда жива реминисценција сопствене личности.

20 Реч је о Јованки Јовановић, удатој за инжењера Тасу Тодоровића, коју је Дучић упознао у кући вајара Томе Росандића. Мало после овог сусрета, Таса Тодоровић добио је службу у Врању, а Дучић, тада секретар српског посланства у Софији, често је свраћао код њих.

21 Јованка је с Тасом Тодоровићем имала троје деце. Пре познанства са Дучићем родила је сина Душана и кћер Наду, а доста касније сина Јовицу, за кога је, чак и у београдској штампи, колала прича да је Дучићев син.

22 Јованка Јовановић била је истакнута глумица Хрватског народног казалишта у Загребу, а после удаје за Владимира Дворниковића (1932) и пресељења у Београд била је глумица београдског Народног позоришта. Занимљиво је да је била алтернација Жанки Стокић у *Госпођи министарки*.

23 У време када Драгољуб С. Илић пише ово сећање на Дучића, Јованка Јовановић је већ преминула. Умрла је два месеца раније, 6. јануара 1963. године.

Једном приликом поставио сам му питање – тобож наивно задивљен: „Како, Дука, Ви излазите на крај са толиким женама? Треба мало да себе поштедите, јер не треба да заборавите, да ви нисте само свој, него целог српског народа?“ Он ми је без устручавања одговорио: „А, Драги, не трошим се ја колико изгледа. Мени је жена екстаза, мој кошмар. Она је мени потребна за мој песнички занос, ентузијазам. Ја без жене не могу да живим, да постојим – али са женом немам много физичких односа“.

То је била као тренутна исповест. После тога ми је много штошта јасно.

Балугџић је био права супротност Дучићу. За њим су атинске жене просто лудовале – могао их имати на избор. А он, чудновато – што је опет перверзија своје врсте – тражио је и налазио само дебеле жене и жене средњих година. Његова „мера“ је била: четрдесет година, двадесет зуба и осамдесет килограма. Све младе жене називао је „идиоткама“. Једно време имао је за пријатељицу жену једног грчког поморског пуковника. Била је ружна као враг, али је испуњавала два друга услова: четрдесет година и осамдесет ока! Говорио сам му у шали: „Шефе, што је онај пуковник нашао ружну жену, може му се и опростити, слеп је; али шта је Вама пало на памет, да је пронађете у тридесет две?“ Он се слатко смејао. Шта ћете? Разни људи, разни укуси!

Много касније чуо сам другу причу о Дучићевом случају са женом из Врања. Миле Продаговић, који је био конзул у Печују, кад је Дучић био посланик у Будим-Пешти, казивао ми је да му је Дучић причао, како је добио извештај од своје бивше пријатељице, тада чланице загребачког казалишта, да им је умро у двадесетој години, њихов заједнички син.²⁴ Наравно, причајући то, Дучић није показивао никакве ожалашћености; није имао времена за то. Он је имао сажаливости једино према сопственој личности. Према томе верзија са лекарским уверењем о импотентности могла је бити само нека ујдурма, да се Дучић извуче из шкрипца. Али он је мени, кад се реч повела о тој афери, с таквом аверзијом говорио о тој његовој пријатељици, да је то било просто одвратно. Причао ми је, како га је она стално уцењивала и како је и афера с тим дететом била само ујдурма, да га пљачка. И кад су му дозлогрдиле њене уцене, он се ње отарасио. Може у томе бити и нешто истине, али извесно и жеље Дучићеве, да се отресе једне везе, која му је постала досадна.

Дучић је у питањима новца био врло осетљив. Иако је између чиновника, после посланика, имао највећу плату, увек је кубурио с парама. Узајмљивао је у току месеца од свију нас – истина коректно враћајући учињену позајмицу – али сву је плату трошио само на себе. Не сећам се да је коме шта дао. У ресторану, где смо се зајед-

24 Дучићев и Јованкин син Јовица убио се због неузвраћене љубави.

нички хранили, увек је келнеру Ђорђу, који нас је служио, говорио: „Ђорђе, салату, али пуно, пуно.“ А имао је, одиста, курјачки апетит.

Али кад смо код јела, да вам саопштим једну згодну анегдоту. Кад је дошао са студија и са службом ступио у министарство спољних послова, Дучић се трудио да уђе у најотменије београдске кругове. Отмене – или бар које су важиле као такве – београдске куће отвориле су му широм врата, и често се утркивале, која ће лепше примити и угостити највећег – како се тада сматрало – српског песника. Младе девојке кружиле су око њега као лептирице око светлости. Он им се удварао без разлике у годинама очаравајући их својим козеријама, у којима је био ненадмашан. Његова сладуњава ласкања годила су младим девојкама и женама, па је Дучић био радо виђен у многим породицама. Једномприликом, кад је једно овеће друштво било на вечери у винограду познатог београдског адвоката и богаташа, Алексе Новаковића,²⁵ Дучић је пажљиво одвајао лук од ђевапчића, који су претстављали велику атракцију те пољске гозбе. Гледао то Миле Крпа, који је био вероватно његов вршњак, али у сваком случају добар друг и пријатељ, па ће му с другог краја стола гласно добацити: „Ако, ако, Јово, доста си јео лука без меса, сад мало пробај меса без лука!“

Миле Крпа, ближе познат у њиховом ужем кругу као „безобразни Миле“, за кога је Шантић сковао један пакостан стих:

За зубе се језик трпа
кад наиђе Миле Крпа

био је присан друг оном целом уском кругу, кога су називали „мостарски кружок“, али су се између себе сви задевали и правилно радо вицеве на рачун један другога. Он, Миле, волео је „масне“ вицеве па ма се то односило и на самог њега. Иначе је био одиста духовит човек који је радо био у свакој чорби мирођија, али иначе врло добар друг, племенит и готов да сваком притече у помоћ. Али његов „испад“, коме се није надао, збунио је Дучића, који се иначе ретко збуњивао, па је остао нем као у једном случају с Бором Продановићем. Десило се то код „Руског цара“ у Београду. За једним великим столом, са једним већим друштвом седео је Дучић и по његовом обичају „понтифицирао“ како смо ми били уобичајили да у шали називамо његове дуге монологе. За столом до његовог седео је Бора Продановић,²⁶ са својим омањим друштвом. Дучић је, да се

25 Алекса Новаковић био је један од организатора Мајског преврата и убиства краља Александра Обреновића 1903. године. Био је таст главног организатора Ђорђа Генчића.

26 Борислав – Бора Продановић (1892–1943) био је син Јаше Продановића. Био је публициста, учесник Балканских ратова и Првог светског рата. Од 1920. године био је члан Комунистичке партије. Од 1924. до 1930. године био је дописник *Полишике* из Загреба. У Другом светском рату борио се у редовима Народноослободилачке војске

чује, излагао неке своје теорије врло гласно, које су навеле Бору, да му добаци како та његова схватања не вреде пò луле дувана. То Дучића такну до дна срца, па како је он у то време био у зениту славе и чувености, гласно ће добацити Бори:

– Зар се тако говори човеку, кога је Српска Академија наука изабрала за свога члана?

На то ће му Бора, кога је тешко било збунити, и који је сваком на свету говорио „ти“, добацити, исто тако гласно:

– Па нисам ја ништа крив за твој избор. Ако је ко крив, то је Академија!

Сва се сала грохотом насмејала. Дучић је оћутао, јер није знао шта да одговори.

Крај свег његовога шлифа, кроза њега је с времена на време пробијао горштакчи примитивизам, сировост које ни он сам није био свестан и коју није умео да савлада. То пробија, то блесне магновено па се опет брзо смири. Дучић није био у стању савладати своју хвалисавост, своју жељу, да се истакне, да предњачи, да бриљира, али кад је потребно и да се удвара, да покушава да се додвори моћнима. Утркивао се у Атини, да нађе какву мисију, да оде до краља Петра, који је живео код Волоса, да гласно прича, како је он, краљ, прави антички мудрац, и да свака његова реч пада, као кап олова у воду, и да је све што мисли и каже оличена мудрост. А иза леђа је – истина – говорио о њему с највећим багателисањем. И уопште свима изнад себе удварао се, да би после, чим им окрене леђа, оговарао их, ниподаштавао, потцењивао, говорио просто с багателисањем. То је та црта код њега, која говори о његовој сировости, о нижим вредностима у њему, о недостатку карактера. Јер у основи, Дучић је био велики примитивац.

Слепо је веровао у своју величину и неговао култ своје личности, али не на начин Јосифа Висарионовића-Стаљина, чија је крвава, деспотска диктатура, сурова, на начин азијских сатрапа, еуфемистички названа „култ личности“, него је мислио, и не само мислио, него и веровао, да је он највећи у свему. Нарочито радо је говорио о политици. Није му ваљало све што се ради у Србији. „Шта је твој Јаша²⁷ или Давидовић,²⁸ или Драшковић?²⁹ Видећеш, говорио ми је,

и погинуо у бици на Сутјесци. О његовом страдању Илић пише у свом мемоарском запису ДИ-6.

27 Јаша Продановић.

28 Љубомир Давидовић, политичар, оснивач и до смрти председник Демократске странке.

29 Милорад Драшковић, банкар и политичар, аутор Обзнане. Убио га је 1921. године у Делницама комунистички атентатор Алија Алијагић.

кад ја, Алекса (Шантић), Ренда (Риста Радуловић),³⁰ Васиљевић,³¹ Стојановић³² и други моји другови дођемо у Скупштину! Препородићемо је, оплеменили, ублажити ваше сурове борбе, и повести српски народ другој и друкчијој будућности!“ Све у таквом тону. Свуда: ја и моји другови.

Ја сам му говорио: „Ви, Дука, нисте за политику – немате политичког смисла, ни темперамента. Ви нисте ни за чиновничку каријеру. Кад бих имао власти, ја бих Вас ослободио свих материјалних брига, и свију чиновничких дужности и упутио Вас, да се само посветите послу, за који сте створени, који Вам лежи и за који сте богом предодређени. А да вам поверим вођење једног надлештва, као што је заступање земље на страни, то не бих учинио ни у лудој памети. Ваш је домен литература и ван ње Ви нити имате подобности, ни интересовања. Свако треба да остане, што кажу Немци, на свом послу.“

Тако сам му ја у више прилика говорио, управо кад сам хтео да зауставим бујицу његових тирада, или кад сам хтео да га мало наједим. Он би тада поскочио, па би, жучно млатарајући рукама, засу ме бујицом речи.

– А, то би ви хтели: да отстраните све, који вам могу сметати, да ви слободно вршљате. Моја књижевна каријера нема никакве везе са мојом чиновничком каријером. Напротив. Ја желим и хоћу да постанем шеф надлештва, шеф мисије на страни, да покажем своје службеничке способности и врлине, да испољим и наметнем нова схватања и отворим нове путеве. Доста са вашим традиционализмом и уским шовинизмом. који жели све да монополизује, да таба на утрвеним стазама. Ми ћемо наметнути нова, савремена схватања и кренути новим путевима, удахнути нови пут старој рутини. Итд.

То су све биле само речи – само речи. На делу, Дучић није имао правог интереса ни за што, изван своје сопствене личности. Све његове приче о новим људима и новим путевима звучале су празно и лажно. Било ми је дубоко јасно, да нити ће он основати нову странку, како је често говорио, нити ће кренути неким новим путевима, како је претио. Све су то биле пуке фразе, које су ми на крају досадиле, и одбиле ме од њега. А у прво време радознало сам га и радо слушао. Имао је фину, елегантну фразу и шармирао све око себе. После сам видео, да су то научени клишеи, које је у бескрајним варијацијама, непрестано понављао, да ми је престао бити интересантан. Онда се

30 Ристо Радуловић (1880–1915), Мостарац, публициста и политичар, члан Младе Босне. По избијању Првог светског рата интерниран је у логор у Араду, где је преминуо.

31 Јово Васиљевић, припадник организације Млада Босна.

32 Сретен Стојановић (1898–1960), најмлађи припадник организације Млада Босна, доцније академски вајар, декан Факултета ликовних уметности и члан Српске академије наука и уметности.

он окренуо на другу страну, па у прво време нашао у Томићу а касније у Брани Миленковићу,³³ захвалног слушаоца. Обојица су били нежењени, па су могли пристати да му праве друштво до дубоко у ноћ, сваке вечери и да блажено слушају оно, што сам ја касније назвао, неправедно, Дучићевим преклапањима.

Иначе Дучић ми је био врло драг, па сам му опраштао (одбијао на дару, како би се то чаршијски казало) многе његове неупутности. Чинило ми се, да он ништа не ради, ништа не чита. И Ракића су жене привлачиле и он је њима посвећивао доста времена, можда на други начин него Дучић, али он је налазио времена и поред њих и за сталније чиновничке дужности, и да се књижевно развија и ради. Дучић [је] све своје таленте истрошио у ноћним седељкама и понтифицирању. За две године, колико смо заједно провели у Атини, он је, чини ми се написао само две песме. Све оно, што је излазило испод његова пера, чинило ми се изванредно, савршено, артистички, али са призвуком извештачености и лажног сјаја, као варак, варљиво. Нека ми се опрости, ни његов патриотизам не изгледа ми искрен, већ проникнут нотом веризма. Једном речи, док је Ракић импоновао и као човек, и као друштвени радник и као уметник, Дучић се сав истрошио у вербализму и празном ћаскању.

Све је ипак говорило, да се налазим у присуству једног великог духа, једног громадног талента, кога нисам био у стању упоредити са било којим живим парњаком. Ја сам Ракића врло ценио, био ми је ближи и као човек и као песник, него Дучић, али сам имао утисак, да је по таленту Дучић изнад њега. Дучић је имао много духа, сав врскао од варница духа, био фин козер, блистав, кад га човек први пут упозна, али је његова драж опадала, што га је човек ближе упознавао. Ракић је био природан – господин човек у својим манирима и поступцима, и боље приликовао нашој средини. Дучић је био, осећало се, страни изданак, рођен и одгајан у покрајини ван Србије. И ми се њему нисмо свиђали и он нама није штедео критике, често врло ацербне и незаслужене. Ја то не само да знам, него се ни он није устезао да нам остентативно предочи. То његово туђинско – како би се рекло – васпитање долазило је до израза – ређе, признајем, али врло драстично.

Кад се једном повео разговор о убијству аустријског престолонаследника, Фердинанда, он је доста жучно критиковао поступке београдских завереника, који су дигли руку на једног наследника престола и довели до компликација, које су изахвале светски рат.

33 Бранислав – Брана Миленковић био је службеник Министарства финансија уочи Првог светског рата, а 1923. године напустио је државну службу и постао познати адвокат. Његово име везано је за велику трагедију, кад је жандарм Ђорђе Живаљевић 1930. године силовао и убио његову сестру Даницу. Брана Миленковић остао је, међутим, најпознатији по томе што је за време Другог светског рата у његовом стану у Призренској улици у Београду живео Иво Андрић.

„Ми смо имали – рекао је у раздраженој дискусији – туце владаоца, па смо их волели. Имали смо рђаве законе, па смо им се покоравали. Имали смо туђе владе, па смо их трпели. Не може се на такав начин насртати на владалачке животе!“, рекао је, од прилике те речи у великом раздражењу полемике, на шта се ни ја нисам могао уздржати, него сам лупнуо песницом о сто и узрујано дрекнуо: „Е, не може се, Дука, тако легитимистички судити о људима и догађајима у свету. Ако са таквим идејама ви мислите да дођете у Србију, ми ћемо вас моткама најурити!“

Избезумљени Дука скочио је, скочио је и подигавши руке, као у одбрану, добацио ми: „Станите, Драги, ја сам у Вашем погледу видео нож!“ Скочили су и други, спремни да интервенишу, плашећи се да између нас не дође до обрачуна. Тргнуо сам се и ја. Видео сам да сам прекардашио. Али ми је дуго требало, док сам се повратио. Међутим Дука је подвио реп, и убрзо наставио разговор о другим стварима, као да међу нама није било ништа. Али од тога доба његово држање према мени имало је сенку извесне уздржљивости, извесне резерве.

Није прошло ни два месеца, ми смо се растали: ја сам био отпуштен из службе и интерниран на Крф, а Дучић је остао у Атини.³⁴ Али за отправника послова, кад је Балугџић отишао за министра двора, није постављен Дучић, као што би, можда; био ред, него један старији службеник,³⁵ који је без великих квалификација, али сталожен, провео више година као службеник на Истоку.

10. марта 1963. год.

у Београду

Драг. С. Илић

ИЗВОРИ

Архив Србије (АС). Лични фонд Драгољуба С. Илића (ДИ)

ЛИТЕРАТУРА

Сећања Драгољуба С. Илића. прир. Александар В. Савић и Мирољуб Јовановић. Народна библиотека Ужице, 2013.

³⁴ Дучић је у Атини остао до јула 1918. године, када је именован за посланика Краљевине Србије у Мадриду (од децембра 1918. године био је посланик Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца).

³⁵ Реч је о искусном дипломати Матији Бошковићу.

Larisa Malić

Dragoljub S. Ilić's memory on Jovan Dučić

Summary

The aim of this paper is to highlight the importance of memoirs and diaries for researching literary and cultural history. Thus far, the main focus has been on researching this type of material created by the writers themselves. No less significant, however, is the material created by their contemporaries who lived and worked among them but did not engage in literary work. There is great documentary potential regarding the lives and work of Serbian writers in memoirs and diaries left by other significant figures of our political and cultural history (politicians, statesmen, publicists, artists, etc.). We focus on the memoirs of the publicist, politician and diplomat Dragoljub S. Ilić, written half a century after the fact. In them, Ilić recalls his clerical days in the Serbian diplomatic mission in Athens and writes about the young Jovan Dučić who had just arrived in Athens as the first Secretary of the Mission. Ilić is essentially a strict judge of Dučić's clerical skills, but he also judges his character and his poetry.

Keywords: memoirs, literary history, diplomacy, poetry

Примљено: 10. 1. 2020.

Прихваћено: 30. 3. 2020.